

Magrâvî'nin İhlâs Sûresi Tefsiri Metodolojisine Dair Bir Değerlendirme

An Evaluation of Magârwi's Methodology of Tafsîr of Sûrah Al-Ikhlâs

 10.51605/mesned.1654037

Hacı ÇİÇEK

0000-0003-4735-6349

hcicek02@hotmail.com

Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arapça
Öğretmenliği

Assoc. Prof. Dr., Adıyaman University Faculty of Educa-
tion Department of Arabic Language Teaching

Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi: 08.03.2025	Date of Submission: 08.03.2025
Kabul Tarihi: 11.06.2025	Date of Acceptance : 11.06.2025
Yayın Tarihi: 30.06.2025	Date of Publication: 30.06.2025
Benzerlik Taraması: Evet, Turnitin	Plagiarism Checks: Yes, Turnitin
Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BYNC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

An Evaluation of Magrāwī's Methodology of Tafsīr of Sūrah al-Ikhlās

Summary: Sūrah al-Ikhlās is one of the most important sūrahs for Muslims. The most decisive factors behind its importance are its concise meaning and the hadith narrations associated with it. In one hadith, it is even reported that the sūrah of Ikhlās is equivalent to one third of the Qur'ān. In this respect although it is brief in length, it has been the subject of extensive tafsir literature. One of those who dealt with the Ikhlās sūrah in a very extensive way is Abu Sahl Mohammad b. Abdurrahman al-Magrāwī. Magrāwī generally supported his exegesis of the sūrah with hadith narrations. As a matter of fact, the title of his tafsir, *al-Tadabbur wa'l-Bayān fī Tafsīr al-Qur'ān bi Sahīhi's-Sunan*, As a matter of fact, the title of his tafsir, *al-Tadabbur wa'l-Bayān fī Tafsīr al-Qur'ān bi Şahīhi's-Sunan*, means interpreting the Qur'ān through hadith narrations. Magrāwī mentioned the relations of the hadiths he recorded in his tafsir to the sūrah and the subject under a heading. Subsequently he compiled the opinions of previous exegetes and hadith experts on the narration, the words and concepts in the sūrah, and made personal preferences. The methodology of Magrāwī's tafsir, which he wrote in a period of nearly twenty years and consists of forty volumes, has been characterized by the Salaf methodological approach. It can be defined as the exegesis of the Qur'ān with the Qur'ān and the Qur'ān with the Sunnah without resorting to reason. Magrāwī stipulated that the exegete should know Arabic very well. Magrāwī's methodology in the tafsir of Surah al-Ikhlās is very important in terms of covering other suraahs of the Qur'ān. For this reason, the tafsir of Surah al-Ikhlās has been chosen in our study. In his tafsir of Surat al-Ikhlās, Magrāwī relied extensively on sources. Al-Bukhārī (d.256/870), Muslim b. Hajjāj al-Qushayrī (d.261/875), Abu Dāwūd (d.275/888), al-Tirmīzī (d.279/892), al-Nasai (d.303 /915), Ibn Māja (d.255/869), Malik b. Anas (d.179/795), Ahmad b. Hanbal (d.241/855); Ibn Jarīr al-Tabarī (d.310 /923), Begavī (d.516/1122), Zamakhshari (d.538/1144), (d.671/1273), Ibn Taymiyya (d.728/1328), Ibn al-Qayyim al-Jawziyya (d.751 /1351), Ibn Kathir (d.774/1372), Jalāl al-Dīn al-Suyūṭī (d.911/1506), Shawkanī (d.1250/1831) and Siddiq Hasan Khan (d.1307/1890) are some of them. Magrāwī also benefited from many of his contemporary teachers. The most famous of them are Muhammad Taqī al-Dīn al-Khilālī (d.1987), Mohammad al-Amin al-Shinkītī (d.1974), 'Abd al-'Aziz b. Bāz (d.1999), Mohammad Nāṣir al-Dīn Albānī (d.1999), and Abūbekir al-Jazāirī (d.2018). Here it is useful to mention Magrāwī's attitude and behaviour towards scholars who think differently from him. This is significant, as a scholar's view on this issue should be considered as a determining factor that gives his scholarly vision and perspective. It cannot be said that Magrāwī was tolerant of different interpretations and views. Almost no mu-fassir survived his criticism. While criticising people who think differently, it has been observed that sometimes he has even insulted their ethnic origins beyond their personalities. Examples of this are Abussuūd Efendi (d.982/1574) and Ismail Hakki Bursawī (d.1137/1725). Magrāwī was not content with criticising these two commentators; he also stated that the Turkish nation to which they belonged was generally Hanafī and that they were bigoted and rigid in adhering to Māturīdiya and Ash'ariyya interpretations in the theological context. It is understood that Magrāwī centred his own circle of opinion on almost every issue and excluded other interpretations, belittling and insulting their authors. He even supported the burning of Imam al-Ghazālī's famous work *Ikhyā' u 'Ulūm al-Dīn*, which has a very important place in the history of Islamic culture. In this study, Magrāwī's brief life and the methodology he followed in his exegesis of Sūrah al-Ikhlās are discussed and analytically evaluated.

Keywords: Tafsīr, Allah, The Qur'ān, Sūrah al-Ikhlās, Magrāwī.

Magrâvî'nin İhlâs Sûresi Tefsiri Metodolojisine Dair Bir Değerlendirme

Öz: İhlâs Sûresi, Müslümanların çok önem verdiği sûrelerin başında gelmektedir. Onların önem vermelerindeki en belirleyici faktörler, özlü bir anlam potansiyeline sahip olması ve hakkında bazı hadis rivayetlerinin bulunmasıdır. Hatta bir hadiste, İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk olduğu haber verilmiştir. Bu itibarla hacmi küçük olmasına rağmen sûrenin sayfalarca tefsiri yapılmıştır. İhlâs Sûresi'ni çok geniş şekilde ele alanlardan birisi de Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî'dir. Magrâvî, sûrenin tefsirini genellikle hadis rivayetleriyle desteklemiştir. Nitekim tefsirine verdiği *et-Tedebbur ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân bi Sahîhi's-Sünen ismi* Kur'ân'ı hadis rivayetleriyle açıklamaya anlamına gelmektedir. Magrâvî, tefsirinde kaydettiği hadislerin sûreye ilişkin konularını bir başlık altında zikretmiştir. Ondan sonra rivayete, sûredeki sözcük ve kavramlara dair önceki tefsir ve hadis uzmanlarının görüşlerini derlemiş, kişisel tercihte bulunmuştur. Magrâvî'nin yirmi yıla yakın bir sürede kaleme aldığı ve kırk ciltten oluşan tefsirindeki metodolojisi, Selef metodolojisi olarak öne çıkmıştır. Bu metot reye baş vurmadan Kur'ân'ın Kur'ân ile; sünnet ile tefsiri şeklinde tanımlanabilir. Magrâvî, müfessirin, Arapçayı çok iyi bilmesini şart koşturmuştur. Magrâvî'nin İhlâs Sûresi tefsirindeki metodolojisi, Kur'ân'ın diğer sûrelerini de kapsamı açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle çalışmamızda İhlâs Sûresi tefsiri seçilmiştir. Magrâvî, İhlâs Sûresi tefsirinde yoğun şekilde kaynaklara başvurmuştur. Eski hadis âlimlerinden Buhârî (öl. 256/870), Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (öl. 261/875), Ebû Dâvûd (öl. 275/888), Tirmîzî (öl. 279/892), Nesâî (öl. 303/915), İbn Mâce (öl. 255/869), Malik b. Enes (öl. 179/795), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855); tefsirde ve diğer ilim dallarında ise İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923), Begavî (öl. 516/1122), Zemahşerî (öl. 538/1144), (öl. 671/1273), İbn Teymiyye (öl. 728/1328), İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1351), İbn Kesîr (öl. 774/1372), Celâleddîn es-Süyûtî (öl. 911/1506), Şevkânî (öl. 1250/1831) ve Sıddîk Hasan Hân (öl. 1307/1890) onlardan bazılarıdır. Onlardan en meşhur olanları Muhammed Takiyüddîn el-Hilâlî (öl. 1987), Muhammed el-Emin eş-Şinkîfî (öl. 1974), Abdülazîz b. Bâz (öl. 1999), Muhammed Nâsiruddîn Elbânî (öl. 1999) ve Ebûbekir el-Cezâîrî (öl. 2018) olduğunu söylemek mümkündür. Burada Magrâvî'nin, kendisinden farklı düşünen ilim adamlarına karşı tutum ve davranışına değinmekte yarar vardır. Çünkü bir ilim adamının bu konudaki bakışı, onun ilmî vizyon ve perspektifini ele veren belirleyici bir faktördür. Magrâvî'nin farklı yorum ve görüşlere hoşgörüyle yaklaştığı söylenemez. Onun eleştirisinden neredeyse hiçbir müfessir kurtulamamıştır. Farklı düşünen şahısları eleştirirken, bazen onların şahsından öte etnik kökenlerine bile dil uzattığı görülmüştür. Buna Ebu's-Suûd Efendi (öl. 982/1574) ve İsmail Hakkı Bursevî'yi (öl. 1137/1725) örnek olarak vermek mümkündür. Magrâvî, adı geçen iki müfessiri eleştirmekle yetinmemiş, onların müntesip oldukları Türk milletinin, genelde Hanefî olduklarını, itikadî bağlamda Mâtürîdîyye ve Eş'ariyye yorumlarına bağlı kalmada bağnaz ve sert davrandıklarını söylemiştir. Magrâvî'nin, neredeyse her konuda kendi kanaatini merkeze alıp diğer yorumları dışladığı, farklı görüş sahiplerini küçümseyip hakaret ettiği anlaşılmaktadır. Hatta İslâm kültür tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan İmam Gazzâlî'nin meşhur eseri *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'in geçmişte yakılmış olmasını desteklemiştir. Bu çalışmada, Magrâvî'nin kısaca hayatı, onun İhlâs Sûresi tefsirindeki metodolojisi ele alınmış, analitik bir bakışla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Allah, Kur'ân, İhlâs Sûresi, Magrâvî.

Giriş

Risalet görevi nihayete erdikten sonra çeşitli şekillerde muhafaza edilen mushaf, neredeyse İslâm'a giren bütün ulusların âlimleri tarafından tefsir edildiği gibi bazı sûreleri de müstakil formda ele alınmıştır. Müstakil olarak tefsir edilen sûrelere *Fâtihatü'l-kitâb*, *Ümmü'l-Kur'ân*,¹ *Sûretü'l-hamd*,² *el-Vâfiye*, *el-Kâfiye*, *eş-Şâfiye*, *Sebü'l-mesânî*,³ *Sûretü'l-kenz*, *Sûretü's-şükr ve'd-duâ*⁴ gibi isimleri olan Fâtîha Sûresi ile tevhidin özünü kapsayan İhlâs Sûresi'ni örnek vermek mümkündür.

Kaynaklarda İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk geldiğine dair haber ve rivayetlerin⁵ olduğu aktarılmıştır. "İhlâs" kelimesi, Allah'ın dışındaki her şeyden arınmak, uzak durmak demektir.⁶ İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk geldiğine dair en büyük kanıt ise Kitâbullah'ın tevhid, ahkâm ve kıssalardan ibaret olduğu şeklindeki görüştür.⁷ Çünkü Yüce Allah, ibadet edilmeyi hak eden, bütün kemal sıfatlara sahip; zatında, sıfat ve fiillerinde ortağı olmayan yegâne varlıktır. Bunu en canlı şekilde gündeme getiren ise Kur'ân'ın en kısa sûrelerinden İhlâs Sûresi'dir.⁸

Hakkındaki nebevî haberler nedeniyle İhlâs Sûresi, neredeyse her asırda müstakil şekilde bütün boyutlarıyla ele alınmış, tefsir edilmiş, analize tabi tutulmuştur. Sûre, tevhid kavramından faziletine, felsefî açıdan semantik tahliline, içerdiği deyimlerden Kur'ân ayetleri arasındaki bağlam ilişkisine kadar çalışmalara konu olmuştur.⁹ Tefsir alanındaki bu çalışmalar, mevzunun oldukça önemli olduğunu

¹ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'ü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1/107, 17/139; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü İhyâ et-Turâsî'l-Arabî 2002), 1/89; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Begavî, *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü İhyâ et-Turâsî'l-Arabî, 1420), 1/70.

² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 1/126; Fahrüddîn Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrût: Dârü İhyâ et-Turâsî'l-Arabî, 1999), 1/156.

³ Bkz. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Ruslân (Kâhire: nşr. Hasan Abbâs Zekî, 1998), 1/52; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Tefsîrü'l-Kur'ân (en-Nüket ve'l-uyûn)*, thk. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 1/45; Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl* (Beyrût: Şirketü Dâri'l-Erkam, H/1416), 1/63; Abdürrrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fî't-tenzîl bi'l-me'sûr* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/11-12.

⁴ Nâsirüddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdürrrahmân Maraşlı (Beyrût: Dârü İhyâ et-Turâsî'l-Arabî, 1997), 1/25.

⁵ Buharî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 13, "Tevhid", 1; Müslim, "Müsâfirîn", 259; Tirmîzî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 10, "Sevâbü'l-Kur'ân", 11; Nesâî, "İftitah", 69; Muvatta, "Kur'ân", 17, 19; Ebû Dâvûd, "Vitr", 18, "Salât", 353; İbn Mâce, "Edeb", 52.

⁶ Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk: Dârü'l-Kâlem, H/1412), 293.

⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemâşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidü't-tenzîl ve uyûni'ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl* (Beyrût: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1987), 2/377; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl* (Beyrût: Dârü'l-Kelim et-Tayyib, 1998), 2/46; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf el-Endülûsî, *el-Bahrü'l-muhîd* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1999), 6/119; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, H/1418), 6/72.

⁸ İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, 7/371; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 3/153; Muhammed Seyyid Tantavî, *et-Tefsîrü'l-vasîl li'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kâhire: Dârü'n-Nahda, 1997), 12/68; Vehbe b. Mustafa Zühaylî, *et-Tefsîrü'l-münîr* (Beyrût: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 1991), 8/125; Muhammed Emîn el-Herîrî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-reyhân fî ravâbi'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü Tavki'n-Necât, 2001), 15/748, 18/202.

⁹ İhlâs Sûresi'ne dair yapılan çalışmalar için bkz. M. Sami Çöllüoğlu, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/ 1(2018), 309-329; Rıdvan Kalaç, "el-Ermeyûn ve İhlâs Sûresi'nin Faziletine Dair Kırk Hadis", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/4 (Aralık-2018), 1276-1305; Cemal Bayak, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11/10 (Spring 2016), 89-136; Ahmet Faruk Güney, *Mekkizâde Mehmed Tâhir Efendi'nin Müstevebu'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs Adlı Eseri -Neşr-, Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Güz 2015), 75-106; Ahmet Faruk Güney, *Atina'da Yazılan Bir Tefsir: Atina Müftüsü Hacı Hüseyin Efendi'ye Ait İhlâs Sûresi Tefsiri*, Tarih Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfan ve Hikmet (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 313-338; Sevgi Tütün, *Mekkizâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tefsir Risâlesi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/2 (2012), 515-532; Mehmet Paçacı, *İhlâs Sûresi'nin Sami*

göstermektedir. İhlâs Sûresi'ni geniş biçimde tefsir edenlerden birisi de *et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen*¹⁰ adıyla bir tefsir kaleme alan Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî'dir. Kendisi, İhlâs Sûresi'ne otuz sayfa ayırmıştır.¹¹

Türkiye'de müellefâtı hakkında pek çalışma yapılmayan Magrâvî'nin hayatından kısaca söz etmek yerinde olacaktır.

1. Ebû Sehl Muhammed el-Magrâvî Kimdir?

Birçok hacimli eser kaleme almasına rağmen matbu şekilde otobiyografisine dair pek detay vermeyen Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî, 1367/1948'de Kuzey Afrika'da Tûnus'un güney coğrafyasında yer alan Râşidiye bölgesine bağlı Gurfe'de doğmuştur. Küçük yaşlarda Kur'ân'ı ezberlemiş, daha sonra Karaviyyûn Üniversitesi'ne bağlı Miknâs İslâm Enstitüsü'ne kaydolmuştur. Marâkeş'te temel öğretim için İbn Yûsuf Enstitüsü'ne girmiştir. Burada ortaokul ve lise kısmının birinci sınıfını okumuştur.¹²

Medine-i Münevvere'ye göç etmiş, orada üniversiteye girmiştir. Medine'de Muhammed Takiyuddin el-Hilâlî (öl. 1987) onunla ilgilenmiş, kendisine yakınlık göstermiş, referans mektubunu bizzat yazmıştır. Magrâvî, Medine'de lise ve yükseköğrenimini tamamladıktan sonra master ve doktora programlarını bitirmiştir.¹³ İfadesine göre insanların Kur'ân ve Sünnete dayalı sahih dinin öğretilerine dönmesi için çaba sarf etmiştir. Tûnus'ta Kur'ân ve Hz. Peygamberin sünnetine davet amacıyla dernek ve vakıflar kurmuş, oralarda faaliyetlerini sürdürmüştür. Bunun yanı sıra birçok uluslararası kongre ve sempozyumlara katılmıştır. Magrâvî, Karaviyyûn Üniversitesi'nde tefsir, hadis ve akaid derslerini okutmuş; Marâkeş'te otuz yıl camilerde hutbe ve vaazlar vermiştir. Birçok uluslararası kongre ve sempozyumlara katılmıştır. 2025 yılı itibarıyla hayattadır.¹⁴

Magrâvî, öğrenim sürecinde birçok hocadan ders almıştır. Muhammed el-Emin eş-Şinkîtî, Abdülaziz b. Bâz, Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, Abdussamed el-Kâtib (öl. 2010), Ebûbekir el-Cezâirî (öl.

Geleneği Perspektifinden Bir Tefsiri, *islamiyât* 3 (1998), 49-71; Muhammet Çol, *II. Abdülhamid Dönemi Âlimlerinden Mûsâ Kâzım Efendi ve Sûre-İ İhlâs ve Alak Tefsirleri Risalesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 289-300; Yunus Ekin, İhlâs Kavramının Semantik Analizi, *tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (Temmuz-Aralık 2002), 147-160; SümeYYe Sevinç, İhlâs Kavramının Tahlili (Sözlük Bilim ve Kur'ân Âyetleri Özelinde), *Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2020), 49-67; Yusuf Doğan, İhlâs Sûresi Tefsiri'nde Yer Alan Deyimler, *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/28 (Ekim 2018), 397-414; Şükrü Maden, Kastamonulu A'reczâde Ahmed Efendi ve İhlâs Sûresi Tefsiri, *II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu -Kastamonu'nun Manevi Mimarları* (4--6 Mayıs 2014), 199-207; Ali Öztürk, Muallim Naci 'nin "Hülâsatü'l-İhlâs" İsimli İhlâs Sûresi Tefsiri, *İslami İlimler Dergisi*, 7/2, (Güz 2012), 109/140; Yüksel Göztepe, *Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin "Sûre-i İhlâs ve Sûre-i Alak Tefsiri" Adlı Çalışmasındaki Vahdet Anlayışı*, Asitan Kitap, Gök Medrese İlahiyat Araştırmaları -1-, (İstanbul 2019), 115-136; Yusuf Akçay, Kur'an'ın İlk Türkçe Tercüme ve Mustafa Bin Muhammed'in İhlâs Sûresi Tefsiri, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 5, (Kış 2012), 125-140; Emine Taşçı Yıldırım, 18. Asır Osmanlı Düşüncesinde Bir İbn Sînâ Şârihi: Ebû Saîd Hâdimî ve İhlâs Sûresi Hâşiyesi, *Dini Araştırmalar* 18/47 (Temmuz-Aralık 2015), 198- 220; Ramazan Çelik, Sinoplu Safâî'nin Manzum İhlâs Sûresi Tefsiri, *Umde Dini Tetkikler Dergisi*, 5/2 (Aralık 2022), 145-189; Şükrü Aydın, Kur'an Ayetleri Arasındaki Bağlam İlişkisi Açısından İhlâs Sûresi, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 9/2 (20 Temmuz 2023), 587-609.

¹⁰ Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî, *et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen*, *Mukaddime* (Beyrût: Mektebetü Mişkât el-İslâmiyye, 2014), 1-33.

¹¹ Magrâvî, *et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen*, 38/397-428.

¹² Bkz. <https://ar.islamway.net/scholar/1491/profile> (Erişim tarihi: 18.07.2024)

¹³ Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî, *Mevsûatu mevâkifi's-selef fi'l-akâide ve'l-menhec ve't-terbiyye*, *Mukaddime* (Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2007), 2.

¹⁴ Bkz. <https://ar.islamway.net/scholar/1491/profile> (Erişim tarihi: 18.07.2024) <http://midad.com/scholar/44307> (Erişim tarihi: 20.09.2024); <https://ar.wikipedia.org/wiki> (Erişim tarihi: 20.09.2024).

2018) ve Muhammed Takiyuddin el-Hilâlî, onlardan bazılarıdır.¹⁵ Adı geçen ilim sahipleri, an itibariyle hayatta olan Magrâvî'yi hem madden hem manen destekleyen, ona katkıda bulunan kimselerdir.

Magrâvî, birçok hacimli eser kaleme almıştır. *et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen, el-Mufessirûn beyne't-te'vîl ve'l-isbât fî âyâtî's-sifât*,¹⁶ *Mevsû'atu mevâkıfî's-selef fî'l-akîde ve'l-menhec ve't-terbiyye*,¹⁷ *el-Akîdetu's-selefiyye*,¹⁸ *Akîdetu'l-Îmâm Mâlik*¹⁹ ve *Ehlu'l-ifk ve'l-buhtân es-sâddûn ani's-sunneti ve'l-Kur'ân*²⁰ adlı eserler, onun öne çıkan telifleri arasında yer almaktadır.²¹

Magrâvî'nin kısaca hayatını verdikten sonra onun görüşlerine, yorum ve tenkit metodolojisine değinmekte yarar görmekteyiz.

2. Magrâvî'nin Başlıca Görüşleri

Magrâvî, her ne kadar geleneksel selefî metodolojiye sahip olsa da onun birçok konuda -özellikle aktüel ve siyasal yorumlarda- gelenekçi selefî yorumlardan ayrıldığı söylenebilir.

Magrib kökenli olup tahsil hayatını Suudi Arabistan'da tamamlayan ve oradaki siyasal-kültürel ortamdan oldukça etkilenen, farklı düşünce ve yorumlara pek tahammülü olmayan Magrâvî, bir taraftan *el-Mufessirûn beyne't-te'vîl ve'l-isbât fî âyâtî's-sifât* adlı eserinde Seyyid Kutub'un (öl. 1966) *et-Tasvîru'l-fennî fî'l-Kur'ân/Kur'ân'da Edebî Tasvir* ve *el-Adâletu'l-içtimâiyyetu fî'l-İslâm/İslâm'da Sosyal Adalet* adlı kitaplarında Hz. Musa²² ile Hz. Osman (öl. 35/656)²³ hakkında yaptığı bazı yorumları ele almış, onların kritiğini yapmıştır. Örneğin, kendisi gibi düşünmeyen Kutub'u yerden yere vurmuş; hatta onu "sapık" ve "bütün kötülüklerin odağı" diye itham etmiştir.²⁴ Bir diğer örnek ise İmam Gazzâlî'ye (öl. 505/1111) ait eserlerin tarihte bağnaz bazı kesimler tarafından yakılmasına taraftar davranması, Gazzâlî'nin kaleme aldığı eserlerin Müslümanların akidesini bozan düşünce ve haberlerle dolu olduğunu söylemesi, bu konuda fetva veren âlimlerin görüşlerini eserinde hararetle kaydetmesi, onları desteklemesidir.²⁵

Bütün eserlerinde kelim ilmi bağlamında Selefî düşünceyi merkeze alan Magrâvî'nin, tenkid ve ilm-i cedelde sadece şahısları ve görüşlerini ele almadığı, onların ırkını da eleştirdiği, hatta aşağılamaya kadar vardığı müşahade edilmiştir. Mesela "*İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*" adlı

¹⁵ Tariku'l-İslâm, "Ebû Sehl Muhammed b. abdurrahman el-Magrâvî", <https://ar.islamway.net/scholar/1491/profile>, *İslamway* (Erişim 18 Temmuz 2024); Midâd, "Ebû Sehl Muhammed b. abdurrahman el-Magrâvî", <http://midad.com/scholar/44307>, *Midad*, (Erişim 20 Eylül 2024).

¹⁶ Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî, *el-Mufessirûn beyne't-te'vîl ve'l-isbât fî âyâtî's-sifât*, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 2.

¹⁷ İlgili eser için bkz. Magrâvî, *el-Akîdetu's-selefiyye* (Riyâd: Dâru'l-Menâr, 1993).

¹⁸ Magrâvî, *et-Tedebbur ve'l-beyân*, mukaddime, 32-33.

¹⁹ Bkz. Magrâvî, Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman, *Mevkifu'l-Îmâm Mâlik mine'l akîdeti's-selefiyye* (eş-Şârika: Dâru'l-Feth, 1996).

²⁰ Magrâvî, *Ehlu'l-ifk ve'l-buhtân: es-sâddûn 'ani's-sünneti ve'l-Kur'ân* (Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye ts).

²¹ Magrâvî, Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî, *et-Tadabbur ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen-Mukaddime*- (Beyrût: Mektebetu Mişkât el-İslâmiyye, 2014), 1/1-33.

²² Seyyid Kutub, *et-Tasvîru'l-fennî fî'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru's-Şurûk, 2004), 200-203.

²³ Seyyid Kutub, *el-Adâletu'l-içtimâiyyetu fî'l-İslâm* (Kâhire: Dâru's-Şurûk, 1995), 159-162.

²⁴ Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî, *el-Mufessirûn beyne't-te'vîl ve'l-isbât fî âyâtî's-sifât* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1367-1376.

²⁵ Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî, *el-Akîdetu's-selefiyye* (Riyâd: Dâru'l-Menâr, 1993), 12-33. Ayrıca bkz. Hacı Çiçek, Magrâvî'nin "el-Mufessirûn" Adlı Eserinde Bazı Mufessirleri ve İmam Gazzâlî'yi Eleştirmesi Üzerine Bir Değerlendirme -İhyâu Ulûmî'd-Dîn'in Yakılması Örneği-, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 10/ 97 (2023), 1433-1443. Magrâvî'nin fikhî bağlamda da cumhura aykırı yorumlarının olduğu söylenebilir. Örneğin Mısırlı bir gazetecinin 13.08.2008 tarihinde çıkan bir yazısı üzerine birisi islamweb.net sitesine başvurarak Magrâvî'den fetva istemiştir. Bunun üzerine Magrâvî "Kızlar, dokuz yaşında evlenebilir" fetvasını vermiş ve onu "Kızın, evlilik yükümlülüklerini yerine getirip getirmemesi" gerekçesine bağlamıştır. Onun bu aykırı sözü, Fas Yüksek Bilim Konseyi, birçok sivil toplum ve basın kuruluşu tarafından kınanmıştır. Bkz. <https://www.hespress.com/-11213.html> -16.09.2008, Salı-. (Erişim tarihi: 09.10.2024)

tefsirin müellifi Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574) ile *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* sahibi İsmâil Hakkı Bursevî'yi (öl. 1137/1725) eleştirirken, Selefî yorumu uzak durmanın birçok Hanefî Türk'ün âdetleri arasında bulunduğunu, onların Mâtürîdîyye veya Eş'ariyye düşünce ekolüne bağlılıkta bağnaz davrandıklarını söylemiştir.²⁶ Onun insaf ölçülerini aşan bu davranışı, eleştiri bağlamında ilmî normlara taban tabana zıt bir durumdur.

Magrâvî, Haricî fırkalarının tümüne karşı olduğunu söylemiştir. Diri ya da ölü olsun çevresine bid'at ehlinde uzak durulmasını tavsiye etmiş, onların meclislerinde oturulmamasını belirtmiş,²⁷ bilahare İslâm'a girmiş gibi görünen Yahudi ve Fars kökenli fırkaların, sürekli şirk ve zındıklığı yayma misyonunu üstlendiklerini vurgulamıştır. Onların, Hz. Peygamber'in sahabesini kötüleyip aşağıladıklarını, tekfir ettiklerini; sufilerin de birçok konuda Rafîzî kanaat çevresine katkıda bulunduklarını; anlayış ve ideolojide birbirine benzediklerini, sadece isimlerinin farklı olduğunu söylemiştir.²⁸ Farklı görüş ve yorumların sahiplerine son derece sert davranan Magrâvî'nin, İslâm daresi içinde olup ama kendi kanaat çevresinin normlarıyla uyuşmayanlara çok sert ve acımasız olması nedeniyle²⁹ onun İslâm'ın tavsiye ettiği âlim profili ve cedel ilmiyle pek uyuştuğu söylenemez.

3. Magrâvî'nin Tefsirdeki Metodolojisi

Magrâvî'nin telif konusunda çok üretken birisi olduğu söylenebilir. Tefsir alanındaki metodolojisini, kırk ciltten oluşan "*et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen*" ve on cilt tutan "*el-Müfessirûn beyne't-te'vîl ve'l-isbât fî âyâtî's-sıfât*" adlı eserlerinde görmek mümkündür.

Magrâvî, yirmi yıla yakın bir sürede kaleme aldığı *et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen*'deki metodolojisini, Selef metodolojisi diye nitelemiştir. Yöntemini, reye baş vurmadan Kur'ân'ın Kur'ân ile; Kur'ân'ın, sünnet ile tefsiri şeklinde tanımlamasına ek olarak müfessirin, en güçlü formda Arapça bilme mecburiyetini şart koşturmuştur. Gerekçe olarak ise Arap dili ve edebiyatına vâkıf olmayan müfessirin, Allah'ın Kur'ân'daki maksudını ve Hz. Peygamber'in vurguladığı hadislerin arka planını anlayamayacağını söylemiştir.

Müellifin takip ettiği metotta öncelikle tefsir etmek istediği sûrenin ismi ve ismiyle ilintili sözcüklerin anlamını vermiştir. Daha sonra sûrenin vermek istediği mesajı, ayetlerdeki anlaşılması güç bazı sözcük ve deyimlerin anlamını, ayetlere dair önceki müfessirlerin yorumlarını verdikten sonra kendi ölçülerine göre onlardan en isabetli olanlarını tercih etmiştir. Magrâvî'nin, tefsirinde ayetleri açıklayan sahih hadisleri zikrettiğini, sûre ve ayetlere dair fikhî hükümleri izah ettiğini, Allah'ın isimleri, sıfatları; kader-kaza, ahiret, gayb vb. bütün konuları, selefî sâlihîn'in yorumları doğrultusunda vurguladığını, önceki müfessirlerin düştüğü yanlışlara düşülmemesi için uyarılarda bulunduğunu eklemek mümkündür.³⁰

4. Magrâvî'nin, İhlâs Sûresi Tefsirinde Yararlandığı Müellif ve Kaynaklar

Magrâvî'nin, tefsirinde yoğun şekilde kaynaklara başvurduğu, sûreye dair birçok muhaddis, müfessir, fakih ve lügatçinin görüşlerinden yararlandığı müşahede edilmektedir.

Magrâvî, hadis alanında Muhammed b. İsmail Buhârî (öl. 256/870), *el-Câmiu's-sahih*; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (öl. 261/875), *el-Câmiu's-sahih*; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as (öl. 275/888), *es-Sünen*; Muhammed b. İsa et-Tirmîzî (öl. 279/892), *es-Sünen*; Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (öl. 303/915), *es-Sünen*;

²⁶ Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahmân el-Magrâvî, *el-Müfessirûn beyne't-te'vîl ve'l-isbât fî âyâtî's-sıfât* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 1234.

²⁷ Magrâvî, *Mevsûatu mevâkîfî's-selef fî'l-akîde*, Mukaddime, 17-19.

²⁸ Magrâvî, *Mevsûatu mevâkîfî's-selef fî'l-akîde*, Mukaddime, 30-33.

²⁹ Bkz. Magrâvî, *el-Müfessirûn*, 625, 626, 630, 663, 667, 722-724, 578, 1580, 1272, 1273, 1275, 1278, 1280, 1281, 1353, 1357, 1360, 1454, 1588.

³⁰ Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî, *et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen* (Beyrût: Mektebetü Mişkât el-İslâmiyye, 2014), 1/8.

İbn Mâce Muhammed Yezid, *es-Sünen*; Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl Dârimî (öl. 255/869), *es-Sünen*; Malik b. Enes (İmam Malik) (öl. 179/795), *el-Muvatta*; Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), *el-Müsned*; İbn Ebû Hâtîm (öl. 327/938), *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (öl. 370/980), *Tehzîbü'l-lüga*; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (öl. 430/1038), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*; Ebû'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî (öl. 449/1057), *Şerhü ibn Battâl ala sahihi'l-Buhârî*; Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (öl. 544/1149), *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâidi Müslim*; Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm el-Münzirî (öl. 656/1258), *et-Tergîb ve't-terhîb* ve Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (öl. 676/1277), *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* ve Muhammed Nâsirüddîn Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a ve eserühe's-seyyi'ü fi'l-ümme* adlı müelliflerin eserlerinden yararlanmışır.

Tefsirde ve diğer ilim dallarında ise İbn Cerîr et-Taberî (öl. 310/923), *Câmi'ü'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî (öl. 516/1122), *Meâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*; Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî (öl. 538/1144), *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (öl. 671/1273), *el-Câmiu' li ahkâmi'l-Kur'ân* Ebû'l-Abbâs Nâsirüddîn Ahmed İbnü'l-Müneyyîr (öl. 683/1284), *el-İntisâf fî mâ tedammehü'l-Keşşâf mine'l-i'tizâl*; Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye (öl. 728/1328), *Macmû'u-fetâvâ*; Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tibî (öl. 743/1343), *İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye* (öl. 751/1351), *'Uddetü's-sâbirîn ve zehîratü's-şâkirîn*; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî (öl. 748/1348), *el-'Ulûv li'l-'aliyyi'l-gaffâr fî sahihi'l-ahbâri ve sekîmihâ*; Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesir (öl. 774/1372), *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm*, İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1448), *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâleddîn es-Süyûtî (öl. 911/1506), *ed-Dürri'l-mensûr fî't- tefsîr bi'l-me'sûr*; Kâtib Çelebî Hacı Halife (öl. 1067/1657), *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (öl. 1250/1831), *Fethü'l-kadîr*; Sıddîk Hasan Hân (öl. 1307/1890), *Fethu'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân*; Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak el-Azîmâbâdî (öl. 1911) *Avnü'l-ma'bûd*; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî (öl. 1914), *Mehâsinü't-te'vîl*; Muhammed Emin eş-Şinkîtî, *Edvâü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*; Muhammed el-Hamûd en-Necdî, *en-Nehcül-esna fî şerhi esmaillâhîl-hüsna*³¹ adlı müellif ve eserlerinden oldukça faydalandığı müşahede edilmiştir.

5. Magrâvî'nin Sûreye Dair Kaydettiği Bazı Hadisler

Hadis kaynaklarında İhlâs Sûresi'nin faziletine dair birçok rivayet bulunmaktadır. Magrâvî de onlardan bazılarını sûrenin henüz tefsirinin başındayken kaydetmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber tarafından iki rekatlık tava³² ve sabah namazında okunduğu,³³ Kur'ân'ın üçte birine denk geldiği rivayetlerini tefsirine almıştır. Onun, eserine kaydettiği hadisler genelde Ebû'd-Derdâ (öl. 32/652), Ümmü Gülüsum bnt. Ukbe b. Ebî Muayt (öl. 32/652), Übey b. Ka'b (öl. 33/654), Ebû Eyyûb el-Ensârî (öl. 49/669), Ebû Hüreyre (öl. 58/678) ve Ebû Saîd el-Hudrî'den (öl. 74/693-94) gelen rivayetlerdir.³⁴

Magrâvî, daha sonra hadis rivayetlerinde geçen bazı ifade ve deyimlerin maksat ve bağlamlarına değinmiştir. Bu konuda İhlâs Sûresi'nin, Kur'ân'ın üçte birine denk oluşunun ne anlama geldiğine dair Kurtubî ve İbn Teymiyye'nin görüşlerine başvurmuştur. Nitekim her iki müellif, sûrenin Kur'ân'ın üçte birine denkliğini Allah'ın koyduğu hükümler, va'd ve vaîd ile Yüce Allah'ın isimleri ve sıfatları olarak tanımlamıştır.³⁵

³¹ Magrâvî, et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen, 38/397-428.

³² Tirmîzî, "Hacc", 43.

³³ Müslim, "Müsâfirin", 98; Ebû Dâvûd, "Salât", 98; Nesâî, "İftitah", 39.

³⁴ Magrâvî, et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen, 38/398.

³⁵ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu' li ahkâmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 20/247; Takıyyüddîn Ahmed İbn Teymiyye, *Macmû'u-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Macmau'l-Melik Fahd, 1995), 17/103. Bu görüşün, bazı nüanslarla önceki ve sonraki birçok müfessirin

Magrâvî, bazı hadisleri ve müelliflerin görüşlerini kaydettikten sonra sûrenin, kulların Allah sevgisini kazanmada odak nokta oluşturduğunu vurgulamıştır. Müellif, Allah'ın, kullarını sevmesi bütün nimetlerin ve güzelliklerin üstünde yer aldığını belirtmiştir. Kendisi, bu yorumunu desteklemek için Kur'ân-ı Kerim'den, Allah'ın kimleri sevdiğine dair bazı ayetler³⁶ getirmiştir.³⁷ Magrâvî, Allah'ın sevgisine karşılık kullarda aynı özverinin oluşmadığını; birçok kimsenin, İslâm'ın temeli olan kelime-i şehadetin, Allah'tan başka ilah olmadığı anlamına geldiğini bilmediğini belirtmiştir. Buna karşılık Müellif, kelime-i şehadetin Allah'ın sevgisini kazanmanın başlangıcı olduğunu, kulun ancak onunla ilahî sevgiye varacağını; aksi takdirde kişinin şirk anaforunda debelenip başka nesnelere/objelere sevgi besleyeceğini; onların ahiretteki durumunu vurgulamak için ise delil olarak şu ayetleri getirmiştir:

*"Bazı insanlar, Allah'tan başkalarını O'na denk tanrılar edinir ve onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler. Keşke zalimler, azabı gördüklerinde anlayacakları gibi, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve onun azabının çok şiddetli olduğunu anlasalardı"*³⁸ *"Vallahi, biz sizi alemlerin rabbiyle denk tutarken gerçekten apaçık bir sapıklık içimdeymişiz."*³⁹

Magrâvî, yukarıdaki ayetleri delil olarak getirdikten sonra aslında bütün insanların hatta İblis'in bile Allah'ın rahmet ve sevgisine muhtaç olup bunu istediğini ama onların gösterdikleri inkârcı tavırlarıyla söz konusu fırsatı kaçırdıklarını söylemiştir. Müellif daha sonra en güzel sözün Allah'a ait olduğunu, onun sözüne hiçbir yönden batılın karışmayacağını, vahyin hak ile batılı birbirinden ayırdığını, asla bir şaka olmadığını; her açıdan insanlar için bir hidayet ve nur, kalplerdeki cehalet ve şüphelere bir şifa olduğunu zikretmiştir. Dolayısıyla Allah'ın, kendi zatını ve yarattıklarını en iyi şekilde tanıdığını, peygamberlerine de bunu bildirdiğini söylemiştir.⁴⁰

Magrâvî, imanın tadına varmaya neden olan üç özelliği vurgulayan hadisi tefsirine almıştır. Söz konusu özellikler Allah ve Resulü'nü herkesten fazla sevmek; sevdiğini Allah için sevmek, küfür bataklığından kurtulduktan sonra tekrar küfre dönmeyi ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmektir.⁴¹ Magrâvî, ulûhiyetin temelini ubûdiyet olduğunu belirtmiştir. Ona göre ubûdiyet, sevgi mertebelerinin sonuncusudur. Kendisi, üç özelliği taşıyan hadis ve sûrenin, sahabilerin Kur'ân'ı anlaması ve kavraması noktasında güçlü bir kanıt olduğunu, Yüce Allah'ı bütün noksanlıklardan uzak tutan ve bütün kemal sıfatlara sahip kılan birer delil olduğunu söylemiştir.⁴²

Magrâvî, sûreye dair Büreyde'nin (öl. 63/682-83) şu rivayetiyle devam etmiştir: Bir gün, Hz. Peygamber, bir adamın "Allah'ım, senden, doğmayan, dengi ve eşi olmayan, bütün ihtiyaçları gideren ve yegâne olan senden başka ilâh olmadığına şehadet ederek istiyorum" dediğini işitti. Bunun üzerine "Şüphesiz sen Allah'tan kendisi ile istenildiğinde mutlak anlamda verdiği, dua edildiğinde ise kabul ettiği bir ismiyle istedin" diye buyurmuştur.⁴³

Magrâvî, daha sonra Yüce Allah'a isnat edilen "*İsm-i A'zam*" adına dair İbnü'l-Kayyım el-Cevziye ile Muhammed el-Mahmûd en-Necdî'nin görüşlerini kaydetmiş, onların yorumuna göre adı geçen ismin, diğer bütün güzel isimleri ve sıfatları kapsayan "*Lafzatullah*" olduğunu; kendisinin de buna katıldığını söylemiştir. Gerekçe olarak ise *وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى* "*En güzel isimler Allah'ındır*"⁴⁴ ayetini

ortak yorumu olduğu söylenebilir. Bkz. Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. el-Muhâribî İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 1/340.

³⁶ el-Bakara 2/222; Âl-i İmrân 3/31, 76, 134, 159.

³⁷ Magrâvî, et- Tedebbur ve'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân bi sahîhi's-sunen, 38/402.

³⁸ el-Bakara 2/165.

³⁹ eş-Şu'arâ 26/97-98.

⁴⁰ Bkz. Magrâvî, et- Tedebbur ve'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân bi sahîhi's-sunen, 38/403.

⁴¹ Buhârî, "*Îmân*", 9, 14, "*İkrah*", 1, "*Edeb*", 42; Müslim, "*Îmân*", 67; Tirmîzî, "*Îmân*", 10.

⁴² Magrâvî, et- Tedebbur ve'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân bi sahîhi's-sunen, 38/404.

⁴³ Magrâvî, et- Tedebbur ve'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân bi sahîhi's-sunen, 38/405.

⁴⁴ el-A'râf 7/180. Ayrıca bkz. el-İsrâ 17/110; Tâhâ 20/8; el-Haşr 59/24.

göstermişlerdir. Çünkü Kur'ân'da *er-Rahmân*, *er-Rahîm*, *el-Kuddûs*, *es-Selâm*, *el-Azîz* ve *el-Hakîm*, Allah'ın isimleri diye vurgulanmasına rağmen hem ulûhiyyet hem ubûdiyyeti en geniş formda kapsayan Lafza-tullah için "Rahmân'ın isimlerindendir" diye bir ibare bulunmamaktadır. Müellif, bu bölümde İsmi A'zam'ın "Lafzatullah" olduğu ispatı bağlamında Fahreddîn er-Râzî'nin (öl. 606/1210) "*Şerhu Esmâil-lahi'l-Hüsnâ*" adlı eserinden oldukça geniş bir alıntı yapmıştır.⁴⁵

Müellif, Hz. Aişe ve Abdullah b. Hubeyb'ten gelen iki hadis rivayetini kaydetmiştir: Hz. Peygamber "Sabah ve akşam İhlâs, Nâs ve Felak sûrelerinin üçer defa okunması, her şeye karşı yeterlidir" diye buyurmuştur.⁴⁶

6. İhlâs Sûresi'nin Başlıca İsimleri

Magrâvî, İhlâs Sûresi'nin birçok anlamını vererek tefsirine başlamıştır. Şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

Sûre, tevhit ilke ve prensiplerini öz bir şekilde ifade ettiğinden daha çok İhlâs; ilk ayetine binaen de "Kul hüvallâhü ehad" adıyla bilinmektedir. Kaynaklarda isimleri yirmiye kadar kaydedildiği söz konusudur. Sûre tevhid ile şirki, iyi ile kötüyü, aydınlık ile karanlığı birbirinden ayırdığından *el-İhlâs*; Yüce Allah'tan indirilen vahiy olduğundan *et-Tenzîl*; onun her noksan şeyden soyutlanmış olduğundan *et-Tecrîd*; İslâm akidesinin esası olan tevhide hülâsa ettiğinden *et-Tevhîd*; ona inanan her müminin kurtulacağından ve Kur'ân'ı okuduğundan *en-Necât*; ona sarılan kimseye velayet verildiğinden *el-Velâyet*; Allah'ın güzelliğine işaret ettiğinden *el-Cemâl*; onu anlayanın Allah'ı da anlayacağından *el-Ma'rifet*; ki-şiyi şirk ve nifak anaforundan uzaklaştırdığından *el-Mukaşşîşat*; okuyan kimseyi dünya ve ahiret fitne-sinden kurtardığından *el-Muavvize*; herkes Allah'a muhtaç iken onun hiç kimseye muhtaç olmadığını vurguladığından *es-Samed*; müşriklerin Hz. Peygamber'e "*Rabbini bize tanı*" ifadesi nedeniyle *en-Nisbet*; dinin temeli olduğundan *el-Esâs*; kıraat edip inanan kimseyi kabir fitne ve azabından berî kıldığından *el-Mânia*; okunduğu esnada melekler hazır bulunduğundan *el-Muhtadar*; okunduğu yer ve vakitte şey-tanlar uzaklaştığından *el-Münaffire*; şirkten uzak durmaya vesile olduğundan *el-Berâe*; muhatabına tev-hidin özünü hatırlattığından *el-Müzekkire*; gönüllere nur saçtığından *en-Nûr*; onun ilke ve prensiplerine herkes muhtaç olduğundan *el-İnsân* gibi isimlerle adlandırılmıştır.⁴⁷

7. Magrâvî'nin İhlâs Sûresi Tefsiri

Magrâvî, sûreye ilişkin hadisleri vurguladıktan sonra ayetlerin tefsirine başlamıştır. Onun, birçok müfessirden yararlandığı, onların görüşlerine başvurduğu; farklı yorumlar konusunda tercihini yaptığı, bazen ayetin nahiv bazen belagat bazen de lügavî yönlerini ele aldığı müşahede edilmiştir.

Yukarıda konuya dair verilen bilgilerden sonra şimdi de müellif Magrâvî'ye göre sûrenin tefsirini vermeye çalışalım.

7.1. De ki: O, Allah'tır, Bir Tektir (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ)

Magrâvî, birinci ayette yer alan ehad/أَحَدٌ sözcüğüne dair Celâleddin el-Kâsımî'nin (öl. 1914), Al-lah'ın ulûhiyyet ve rubûbiyyette yegâne olduğunu söylediğini,⁴⁸ Zemahşerî'nin aynı sözcüğün vâhid/وَاحِدٌ Allah'ın tek olduğu anlamına geldiğini bildirmiştir. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in (öl. 606/1210) ise

⁴⁵ Magrâvî, *et- Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen*, 38/406-407.

⁴⁶ Magrâvî, *et- Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen*, 38/408-409. Hadisler için bkz. Ebû Dâvûd, "Edeb", 27; Nesâî, "İsti'âze", 1.

⁴⁷ Bkz. Magrâvî, *et- Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahihi's-sünen*, 38/399. Ayrıca bkz. Ebû Muhammed Ze-kiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *et-Tergîb ve't-terhîb* (Kâhire: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, H/1417), 2/386; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr fî'l-i'âne 'alâ ma'ri-feti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr* (Kâhire: Matbaatü Bûlâk, H/1285), 4/611; Muhammed Emîn el-He-rerî, *Hadâiku'r-rao'hi ve'r-reyhân fî ra'vâbi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), 32/434.

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Cemâluddîn Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, H/1418), 9/567.

“*ehad*” nitelemesinin isimler konusunda biricik/yegâne anlamına geldiğini; Ezherî'nin de sözcüğün, Allah'ın sıfatlarından olduğunu, başka bir varlığın onunla nitelenemeyeceğini vurguladığını zikretmiştir.⁴⁹

Magrâvî, adı geçen müfessirlerin yorumlarına dayanak olan birçok ayetin bulunduğunu söylemiş ve eserinde sıralamıştır. *وَاللَّهُمَّ إِلَهَ وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ* “İlahınız tek bir ilahdır. O’ndan başka ilâh yoktur. O, esirgeyen ve bağışlayandır.”⁵⁰ *وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ* “Ondan başka ilah yoktur. O, onların ortak koştuklarından yücedir.”⁵¹ *هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ* “Bu, insanlara bir tebliğdir. Bu tebliğ uyarılmış olsunlar ve Allah’ın tek ilah olduğunu bilsinler (diye indirilmiştir).”⁵² *قُلْ إِنَّمَا أَنَا مُنذِرٌ وَمَا مِن إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ* (Ey Muhammed!) De ki: “Ben ancak bir uyarıcıyım. Her şey üzerinde mutlak otorite sahibi olan bir Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur.”⁵³ *لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ* “O’na benzer hiçbir şey yoktur.”⁵⁴

7.2. Her Şey O’na Muhtaçtır, O, Hiçbir Şeye Muhtaç Değildir (اللَّهُ الْمُسَمَّدُ)

Magrâvî, sûrenin ikinci ayetine ilişkin İbn Kesîr’den (öl. 774/1373) şu iktibası yapmıştır: İkrime’nin (öl. 105/723), İbn Abbâs’tan (öl. 68/687) naklettiğine göre *samed* sıfatı; bütün varlıkların ihtiyaçta ve isteklerinde kendisine dayandıkları zattır. Yüce Allah, lütfunda ve nimet vermede yegâne varlıktır. Şerefi ve azameti en yüce, hilmi konusunda ise en mükemmel olandır. İlimde mutlak âlim ve hikmette mutlak hakîmdir. Bütün noksanlıklardan münezzehtir, sıfatları yüce olup başkası için bu sıfatlar kullanılmaz, onun dengi yoktur, onun gibi hiçbir şey yoktur, vâhid ve kâhârdır.⁵⁵

Magrâvî, İbn Kesîr’den yaptığı iktibastan sonra bazı ilim ehlinin “*samed*” sıfatı hakkındaki yorumlarını ele almıştır. Zeyd b. Eslem’e (öl. 136/754) göre “*efendî*”; Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) ve Katâde’ye (öl. 117/735) göre “*bâkî*”, “*zevali olmayan, diri ve her şeyin kendisine bağlı/dayalı zat*”; Rebî b. Enes’e (öl. 140/757) göre “*doğurmayan ve doğmayan*” demektir. İbn Mes’ûd (öl. 32/652-53) İbn Abbâs, Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713), Mücâhid (öl. 103/721), Abdullah b. Büreyde (öl. 115/707), İkrime, Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713), Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 114/732), Atıyye el-Avfî (öl. 111/729-30), Dahhâk (öl. 105/723) ve Süddî (öl. 127/745), *samedin* “*karnı olmayan*”; Şa’bî (öl. 104/722) ise onun “*yemeyen ve içmeyen zat*” anlamına geldiğini söylemiştir. Muhammed Emîn eş-Şinkîtî’den de “*samed*” kelimesinin Araplarda “*efendi, seyyid, başkan*” anlamlarına geldiği bilinmektedir sözünü aktarmıştır.⁵⁶

Yukarıda adı geçen müfessirlerin görüşlerini aktaran Magrâvî, “*samed*” sıfatının, Allah’ın en yüce sıfatlarından biri olduğunu, fazilet ve cömertlikte hiçbir denginin bulunmadığını vurguladıktan sonra delil olarak Kur’ân-ı Kerîm’den bazı ayetler getirmiştir.⁵⁷

7.3. Ondan Çocuk Olmamış, Kendisi de Doğmamıştır (لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ)

Yüce Allah ne doğurmuş ne başkaları tarafında doğurulmuştur. Hiçbir varlık O’na denk değildir. Ne çocuğu ne babası ne eşi vardır. Magrâvî, Şevkânî’den bu ayetin nesep ve soy bağlamında Allah’a hiçbir şeyin nispet edilemeyeceği; müşrik Arapların, “*Melekler Allah’ın kızlarıdır*”; Yahudilerin, “*Üzeyir, Allah’ın oğludur*”; Hristiyanların “*Mesih Allah’ın oğludur*” demelerine bir yalanlamadır şeklindeki

⁴⁹ Magrâvî, *et-Tedebbur ve’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân bi sahihi’s-sünen*, 38/412414.

⁵⁰ el-Bakara 2/163.

⁵¹ et-Tevbe 9/31.

⁵² İbrâhim 14/52.

⁵³ es-Sâd 38/65.

⁵⁴ eş-Şûrâ 42/11. Diğer ayetler için bkz. el-İsrâ 17/42-43; el-Enbiyâ 21/22; el-Müminûn 23/91.

⁵⁵ Magrâvî, *et-Tedebbur ve’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân bi sahihi’s-sünen*, 38/412-414. Geniş bilgi için bkz. Ebü’l-Fidâ İmâduddîn İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (Beyrût: Dârü’t-Tayyibe, 1999), 8/528.

⁵⁶ Magrâvî, *et-Tedebbur ve’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân bi sahihi’s-sünen*, 38/415-417. Daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Emîn b. Muhammed eş-Şinkîtî, *Edvâü’l-beyân fî izâhi’l-Kur’ân bi’l-Kur’ân* (Beyrût: Dârü’l-Fikr, 1995), 9/150.

⁵⁷ Bkz. el-Mâide 5/75; el-En’âm 6/14; Meryem 19/65; er-Rahmân 55/26-27; el-Hadîd 57/3.

yorumunu aktarmıştır.⁵⁸ Magrâvî, müşriklerin temelsiz ve saçma iddialarına karşılık Allah'ın, şu ayetini delil olarak getirmiştir: “*Dikkat ediniz, kesinlikle onlar yalan uydurup duruyorlar. "Allah doğurdu" diyorlar. Şüphesiz onlar yalancılardır.*”⁵⁹ Magrâvî ayetin yanı sıra şu hadisi de delil olarak getirmiştir: “Âdemoğlu beni yalanlıyor, ancak beni yalanlaması ona yakışmaz. Âdemoğlu hakkımda uygun olmayan sözler sarf ediyor ki bu ona yakışmaz. Bana isnad ettiği şeye gelince, onun bana çocuk nispet etmesidir. Beni yalanlaması ise “Allah, yarattığı gibi beni tekrar diriltmeyecek” iddiasıdır. Halbuki, tekrar diriltmek bana, yoktan var etmekten daha kolaydır. Ben, tekim; Samed'im, doğurmadım, doğurulmadım, bana denk hiçbir şey de yoktur.”⁶⁰

Magrâvî, insanın Allah'a yakıştırdığı olumsuzluklara Kur'ân-Kerîm'den bazı ayetlerin nasıl karşılık verdiğini zikretmiştir: Kur'ân, Allah'a çirkin biçimde çocuk edinme iftirasının atıldığı, bu söz nedeniyle neredeyse göklerin çatlayacağı, yerin ortadan yarılabileceği, dağların paramparça olacağını, Rahmân'a yakıştırılan bu sözün Onun şanına yakışmayacağı⁶¹ buna karşılık Allah'ın çok bağışlayıcı ve merhametli olduğu, eğer onları yaptıklarından dolayı cezalandıracak olsaydı, onlara azabı hemen indiriverceğini ama merhametinden dolayı uygun zamana bıraktığını⁶² göklerin, yerin ve bunların arasındakilerin oyun olsun diye yaratılmadığını⁶³ vurgulamıştır. Magrâvî, Kur'ân-ı Kerîm'den zikrettiği bu ayetleri Yüce Allah'ın kullarına karşı oldukça sabırlı ve hilim sahibi olduğunun bir göstergesi olarak nitelemiştir.⁶⁴

7.4. Hiçbir Şey O'na Denk ve Benzer Değildir (وَمَا يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ)

Magrâvî, ilkin ayetteki “küfüv” sözcüğünün lügavî anlamını ele almış, benzeri ve muadilinin olmadığını vurgulamak için Hz. Peygamberin şairlerinden Hassân b. Sâbit'ten (öl. 60/680) bir beyit kaydetmiştir:

وَجَبْرَيْلُ رَسُولُ اللَّهِ مِنَّا وَ رُوحُ الْقُدْسِ لَيْسَ لَهُ كِفَاءٌ

“Cebrail, bizim elçimizdir. Rûhu'l-Kuds'a denk yoktur.”

Magrâvî bu sözcüğe ilişkin müfessirlerin yorumlarının oldukça farklılık arz ettiğini söylemiş; Taberî'nin, İbn Abbâs'ın “küfüv” kelimesinin “benzer ve emsal”; Mücâhid'in ise “eş” diye tanımladığı görüşünü aktarmıştır. Müellif, Şevkânî'nin bu ayetin önceki ayetleri kapsadığını; zira doğurmayan ve doğurulmayan gibi sıfatlara sahip olanın bir benzeri ve muadilinin olmadığını bir kanıtı olduğu görüşünü nakletmiştir.⁶⁵

Müellif, Sıddîk Hasan Hân'ın *Fethu'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân* adlı tefsirinden şu iktibasla, Yüce Allah'ın, İhlâs Sûresi'nde geçen “O doğurmamış, doğmamış ve hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir”

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Dimaşk: Dârü İbn Kesîr, 1993), 5/634.

⁵⁹ es-Saffât 37/151-152.

⁶⁰ Buhârî, “Tefsir”, 1, “Bed'ü'l-Halk” 1; Nesâî, “Cenâiz”, 117. Bkz. Magrâvî, et-Tadabbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahihi's-sunen, 38/422-423.

⁶¹ Meryem 19/88-92.

⁶² el-Kehf 18/58.

⁶³ el-Enbiyâ 21/16. Diğer ayetler için bkz. İbrâhim 14/46; el-Fâtır 35/41.

⁶⁴ Magrâvî, et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahihi's-sunen, 38/425-426.

⁶⁵ Magrâvî, et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahihi's-sunen, 38/427. Küfüv kelimesinin anlamları için bkz. Ebû Abdürrrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmarrâî (Beyrût: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 5/413; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, thk. Muhammed Avd Mür'ib (Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 2001), 10/209. Ebû'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mücmelü'l-lüga ve es-sâhibî fî fikhi'l-lüga*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 1/233. Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, H/1412), 719; Ebû Fadl Cemalüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 2005), 15/225; Ebû Saîd Neşvân b. Saîd b. Sa'd el-Yemenî, *Şemsü'l-ülûm ve devâ'ü kelâmî'l-Arab mine'l-külûm* (Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Muâsir, 1999), 9/5867.

mealindeki üç cümleyi, Kur'ân'ın başka bir sûresinde "vav" atfıyla/bağlacıyla bağlamadığı; *samed* sıfatına gelindiğinde ise atfı harfinin terk edildiğini, zira *samed* sıfatının önceki ifadeleri pekiştirip onayladığı yorumunu aktarmış ve her üç ifadenin de aynı maksadı taşıdığını sözlerine eklemiştir.⁶⁶

Magrâvî, sûrenin son ayetine dair Allah'a ortak koşulmamasını;⁶⁷ putların O'na benzer tutulmamasını,⁶⁸ kendisine benzer hiçbir şeyin olmadığını⁶⁹ vurgulayan ayetleri kanıt olarak getirmiş ve bu minval üzere tefsirine son vermiştir.⁷⁰

Sonuç

İslâm'a giren bütün toplumların âlimlerince farklı zaman ve mekanlarda hayatın merkezinde yer alan Kur'ân'ın, çeşitli formlarda tefsirleri yapılmıştır. Bazı tefsirler, klasik formatta Fâtiha Sûresin'den Nas Sûresi'ne kadar yapılmış, bazıları ise Fâtiha ve İhlâs gibi sûreleri müstakil şekilde ele almıştır. Magrâvî, İhlâs Sûresi'ni müstakil formatta ele almamış olsa da sûreye ayırdığı sayfaların çokluğu düşünüldüğünde, okuyan kimsede müstakilmış gibi bir intiba uyandırdığı müşahede edilmiştir.

Magrâvî'nin oldukça geniş kapsamda tefsirini yaptığı İhlâs Sûresi, tevhidî ilke ve prensipleri toplayan bir sûre olduğu anlaşılmaktadır. Magrâvî, *et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahîhi's-sünen* adlı eserinde İhlâs Sûresi'ni tefsir ederken doğal olarak hadis rivayetlerine ağırlık verdiği müşahede edilmiştir. Müellif, tefsir ettiği her ayete destek amacıyla Kur'ân-ı Kerîm'den birçok ayeti zikretmiştir. Magrâvî'nin tefsiri, bu yönüyle önem kazanmaktadır. Bunda Magrâvî'nin selefi çizgide olması, reye başvurmadan öte haber ve rivayetlere önem vermesinin büyük bir payı vardır.

Çalışmada tespit edilen başka bir nokta, Magrâvî'nin yararlandığı kaynakları halinde vermesidir. Magrâvî, sûrenin nüzûl sebeplerini kaydetmiş, ilgili hadis rivayetlerine ve birçok müfessirin görüşlerine başvurmuş, yeri geldikçe farklı yorumlardan birini tercih etmiş, ayetlerde anlamca anlaşılması gereken kavramları müradif sözcüklerle açıklamıştır.

Magrâvî, tefsir çalışmalarının başlamasından günümüze kadar gelen bütün müfessirleri eleştirdiği tespit edilmiştir. Son olarak ise halen hayatta olan müellifinbağlı bulunduğu Kelamî/Selefi kanaat çevresinin yorumlarını ilmi bir metodoloji olmaktan çıkarıp ideolojik bir hakaret aracına dönüştürdüğü söylenebilir. Çalışmamızda temas edilen müfessirler Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve İsmâil Hakkı Bursevî'yi eleştirirken onların kişilik ve yorumlarını aşip ait oldukları ırklarını Mâtürîdiyye veya Eş'ariyye düşünce ekolüne bağlılıkta bağnaz davranmakla itham etmesi, bu konuda en canlı örnek sayılabilir.

Kaynakça

- Akçay, Yusuf. Kur'ân'ın İlk Türkçe Tercüme ve Mustafa b. Muhammed'in İhlâs Sûresi Tefsiri. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (Kış 2012), 125-140.
- Aydın, Şükrü. Kur'an Ayetleri Arasındaki Bağlam İlişkisi Açısından İhlâs Sûresi. *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 92/ 20 (Temmuz 2023), 587-609.
- Bayak, Cemal. *Turkish Studies International Periodical for the Languages. Literature and History of Turkish or Turkic* 11/10 (Spring 2016), 89-136.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ. *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-'Arabî, 1999.

⁶⁶ Magrâvî, *et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahîhi's-sünen*, 38/428. Ayrıca bkz. Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Hân el-Kannevî, *Fethu'l-beyân fî mekâsidi'l-Kur'ân* (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992), 15/451.

⁶⁷ el-Bakara 2/22.

⁶⁸ el-Enâm 6/1.

⁶⁹ eş-Şûrâ 42/11.

⁷⁰ Magrâvî, *et-Tedebbur ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân bi sahîhi's-sünen*, 38/428.

- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Said Abdullâh b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdürrrahmân Maraşlı. 5 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil. *Sâhîhu'l-Buhârî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1979.
- Çelik, Ramazan. Sinoplu Safâyî'nin Manzum İhlâs Sûresi Tefsiri. *Umde Dini Tetkikler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022), 145-189.
- Çiçek, Hacı. Magrâvî'nin "el-Müfessirûn" Adlı Eserinde Bazı Müfessirleri ve İmam Gazzâlî'yi Eleştirme Üzerine Bir Değerlendirme -İhyâ Ulûmî'd-Dîn'in Yakılması Örneği-. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi* 10/97, 2023, 1433-1443.
- Çol, Muhammet. II. Abdülhamid Dönemi Âlimlerinden Mûsâ Kâzım Efendi ve Sûre-i İhlâs ve Alak Tefsirleri Risalesi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019, 289-300.
- Çöllüoğlu, M. Sami. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2018), 309-329.
- Doğan, Yusuf. İhlâs Sûresi Tefsiri'nde Yer Alan Deyimler. *Sosyal Bilimler Dergisi* 5/28 (Ekim 2018), 397-414.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'âs. *Sünen*. thk. M. Muhyiddîn Abdulhamid. Riyâd: Dârü'l-Fikr, ts.
- Ebû Hayyân el-Endülüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. *el-Bahrü'l-muhît*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1999.
- Ekin, Yunus. İhlâs Kavramının Semantik Analizi. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (Temmuz-Aralık 2002), 147-160.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. 8 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn*. 8 Cilt. Kâhire: Dârü Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Göztepe, Yüksel. Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin "Sûre-i İhlâs ve Sûre-i Alak Tefsiri" Adlı Çalışmasındaki Vahdet Anlayışı. Asitan Kitap, *Gök Medrese İlahiyat Araştırmaları -1-*, (İstanbul: 2019), 115-136.
- Güney, Ahmet Faruk. *Atina'da Yazılan Bir Tefsir: Atina Müftüsü Hacı Hüseyin Efendi'ye Ait İhlâs Sûresi Tefsiri*. Tarih Boyunca Rumeli Coğrafyasında İlim, İrfan ve Hikmet. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- Güney, Ahmet Faruk. Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi'nin Müstevcebu'l-Halâs fî Tefsîri Sûreti'l-İhlâs Adlı Eseri -Neşr-. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Güz 2015), 75-106.
- Hererî, Muhammed Emîn. *Hadâîku'r-ravhi ve'r-reyhân fî ravâbî 'ulûmî'l-Kur'ân*. 33 Cilt. Beyrût: Dârü Tavki'n-Necât, 2001.
- İbn Acîbe, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî. *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*. 7 Cilt. Kâhire: Hasan Abbâs Zekî Neşri, 1998.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî. *et-Teshîl li-'ulûmî't-tenzîl*. 2 Cilt. Beyrût: Şirketü Dâri'l-Erkam, H/1416.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Beyrût: Dârü't-Tayyibe, 1999.
- İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dârü Sâdır, H/1414.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ahmed. *Macmû'u-fetâvâ*. thk. Abdürrrahmân b. Muhammed b. Kâsım. Medine: Macmau'l-Melik Fahd, 1995.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, H/1412.
- Kalaç, Rıdvan. el-Ermeyûn ve İhlâs Sûresi'nin Faziletine Dair Kırk Hadisi. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/4 (22) (Aralık-2018), 1276-1305.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn. *Mehâsinü't-te'vîl*. 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H/1418.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu'li ahkâmî'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, 2. Basım, 1964.
- Kutub, Seyyid. *el-Adâletü'l-İçtimâiyyetu fi'l-İslâm*. Kâhire: Dârü's-Şurûk, 1995.
- Kutub, Seyyid. *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-Kur'ân*. Kâhire: Dârü's-Şurûk, 2004.

- Maden, Şükrü. *Kastamonulu A'reczâde Ahmed Efendi ve İhlâs Sûresi Tefsiri. II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu*. -Kastamonu'nun Manevi Mimarları 4--6 Mayıs (2014), 199-207.
- Magrâvî, Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman, *el-Akîdetü's-selefiyye*, Riyâd: Dârü'l-Menâr, H/1414.
- Magrâvî, Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman. *el-Müfessirûn beyne't-te'vîl ve'l-isbât fi âyâtî's-sifât*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Magrâvî, Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman. *et-Tedebbur ve'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân bi sahîhi's-sünen*. 40 Cilt. Beyrût: Mektebetü Mişkât el-İslâmiyye, 2014.
- Magrâvî, Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahmân. *Mevsû'atü mevâkıfî's-selef fi'l-akîde ve'l-menhec ve't-terbiyye*. Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2007.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *Tefsîrû'l-Kur'ân (en-nüket ve'l-uyûn)*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Midâd, "Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî". *Midad*. Erişim 20 Eylül 2024. <http://midad.com/scholar/44307>
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî. *et-Tergîb ve't-terhîb*. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1968.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. 3 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kelim et-Tayyib, 1998.
- Neşvân el-Himyerî, Ebû Saîd Neşvân b. Sa'd b. Ubeydullâh. *Şemsu'l-ülûm ve devâ'ü kelâmi'l-Arab mine'l-külûm*. 11 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr el-Muâsır, 1999.
- Öztürk, Ali. Muallim Naci (1849-1893)'nin "Hülâsatü'l-İhlâs" İsimli İhlâs Sûresi Tefsiri. *İslami İlimler Dergisi* 7/2 (Güz 2012) 109/140.
- Paçacı, Mehmet. İhlâs Sûresi'nin Sami Geleneği Perspektifinden Bir Tefsiri. *İslamiyât* 3 (1998), 49-71.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsî'l-Arabî, 1999.
- Rızâ, Reşîd. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîrû'l-menâr)*. 12 Cilt. Kâhire: Heyet, 1990.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâ et-Türâsî'l-Arabî, 2002.
- Sevinç, Sümeyye. İhlâs Kavramının Tahlili (Sözlük Bilim ve Kur'ân Âyetleri Özelinde). *Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* (Aralık 2020), 3(2): 49-67.
- Sıddîk Hasan Hân, Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevcî. *Fethu'l-beyân fi mekâsidi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethü'l-kadîr*. 6 Cilt. Dimaşk: Dârü İbn Kesîr, 1993.
- Şinkîti, Muhammed Emîn b. Muhammed el-Muhtâr. *Edvâ'u'l-beyân fi izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. 9 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1995.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Hatîb. *es-Sirâcü'l-münîr fi'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr*. 4 Cilt. Kâhire: Matbaatü Bûlâk, H/1285.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî. *Câmi'ü'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tantavî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîrû'l-vasît li'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. 15 Cilt. Kâhire: Dârü'n-Nahda, 1997.
- Tarîku'l-İslâm. "Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman el-Magrâvî". *İslamway*. Erişim 18 Temmuz 2024. <https://ar.islamway.net/scholar/1491/profile>
- Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed. *Sünenü't-Tirmîzî*. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1980.
- Tütûn, Sevgi. Mekîzâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tefsir Risâlesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012), 515-532.

- Yıldırım, Emine Taşçı. 18.Asır Osmanlı Düşüncesinde Bir İbn Sînâ Şârihi: Ebû Saîd Hâdimî ve İhlâs Sûresi Hâşiyesi. *Dini Araştırmalar* 18/47 (Temmuz-Aralık 2015), 198- 220.
- Zemahşerî, Cârullâh Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl ve uyûni'l ekâvil fî vucûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîrû'l-münîr*. 30 cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1991.